

Окулова Л. О.,

доцент кафедри «Філологія»

Одеського національного морського університету

ОГЛЯД ЛІНГВІСТИЧНИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лінгвістично орієнтованих напрямів вивчення політичного дискурсу. Поняття «*політичний дискурс*» є дискусійним. Відсутність єдиного його визначення пояснюється розмаїттям критеріїв, на які спираються лінгвісти у спробі його дефініціювати. Тим не менше вчені, спираючись на лінгвопрагматичний критерій, визначають політичний дискурс як мовленнєве утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких стосується сфери політики. Головна мета політичного дискурсу – боротьба за владу. А оскільки ця боротьба реалізується за допомогою мови, остання є значущою ланкою між зовнішнім світом та людиною, її існування лінгвістичних досліджень у межах політичної науки є неминучим. Тому ретельне вивчення лінгвістичних напрямів дослідження політичного дискурсу є *актуальним* для наведеної праці. Аналіз лінгвістичної літератури показує, що існують такі лінгвістично орієнтовані підходи до вивчення політичного дискурсу, як: *критичний дискурс-аналіз*, *лінгвокогнітивний*, *описовий*, *кількісний підходи*, *інтен-аналіз*. **Критичний дискурс-аналіз** спрямований на вивчення лінгвальних засобів, за допомогою яких соціальна влада здійснює своє панування у суспільстві. **Лінгвокогнітивний аналіз** політичного дискурсу допомагає з'ясувати, як у лінгвістичних структурах проявляються знання людини про світ, а також політичні уявлення однієї людини, соціальної групи чи суспільства загалом. Когнітивна спрямованість цього підходу складається з метафоричного моделювання, лінгвоідеологічного аналізу, моделювання політичного процесу, операційного коду та когнітивного картування. У межах *описового методу* найповніше представлено риторичний підхід до вивчення політичного дискурсу, що зумовлено головною функцією політичного дискурсу – мовленнєвим впливом. **Кількісний підхід**, або **контент-аналіз**, передбачає дослідження політичного дискурсу шляхом аналізу великих корпусів текстів з використанням методів комп'ютерної обробки матеріалу, що дає змогу вченим встановити якісні характеристики політичної комунікації й виявити її семантичні особливості. **Інтен-аналіз** дає змогу виявити прихований підтекст у політичному дискурсі та експлікувати приховані наміри політиків, розкриваючи таким чином маніпулятивний потенціал політичного дискурсу. Розглянуті підходи до вивчення політичного дискурсу спрямовані на виявлення змістовного зв'язку між політикою та мовою, а також демонструють тенденцію до міждисциплінарного дослідження політичного дискурсу.

Ключові слова: інтен-аналіз, кількісний підхід, контент-аналіз, критичний дискурс-аналіз, лінгвокогнітивний аналіз, описовий метод, політичний дискурс.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На межі тисячоліть унаслідок розвитку та зростання ролі комунікативних

технологій, глобалізації комунікативного простору в суспільстві дослідження проблем комунікативного впливу на масову свідомість і свідомість особистості вийшли на передній план. Сферами, де постійно реалізується спрямований комунікативний вплив, можна вважати сферу ЗМІ, рекламу товарів і послуг і, безумовно, політику [1]. Механізм впливу на масову свідомість у політиці можливо простежити шляхом вивчення політичного дискурсу, що в останні десятиліття вибирається об'єктом численних досліджень як у лінгвістиці, так і в соціології, психології тощо. У наш час усе більшого значення набувають механізми політичного маніпулювання, тому мова, яка є безпосереднім «учасником» цього процесу, стає ще більш вагомим у політичному житті суспільства. Вивчення здатності політичного дискурсу переконувати і спонукати реципієнта до дій вважається найбільш актуальним серед сучасних дослідників. Адже таким чином політики здійснюють свою боротьбу за владу. Боротьба за владу є основною метою та рушійним мотивом політичної сфери спілкування. А оскільки ця боротьба реалізується за допомогою мови, остання є значущою ланкою між зовнішнім світом та людиною, її існування лінгвістичних досліджень у межах політичної науки є неминучим. Тому ретельне вивчення лінгвістичних напрямів дослідження політичного дискурсу є *актуальним* для цієї праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Теоретичну базу наведеного дослідження становлять праці українських (Ф.С. Бацевич, Т.М. Вашук, Т.Ю. Ковалевська, Н.В. Петлюченко, Л.Л. Славова тощо) та зарубіжних (О.В. Будаєв, М.В. Гаврилова, О.С. Іссерс, О.П. Чудінов, О.Й. Шейгал тощо) дослідників у галузі політичної комунікації. До актуальних проблем сучасної політичної лінгвістики належать розроблення та диференціація базової терміносистеми, висвітлення специфіки структурування і функціонування жанрових різновидів політичних текстів, з'ясування особливостей функціонування лексичних і граматичних засобів у політичному дискурсі тощо. Особлива увага приділяється вивченню політичного дискурсу як семіотичної системи. Кожен аспект дослідження політичної комунікації потребує відповідних підходів та методів вивчення, аналіз яких є важливим для проведення подальших лінгвістичних розвідок у царину політичного спілкування.

Формування мети статті. *Об'єктом* цього дослідження слугують лінгвістично орієнтовані напрями дослідження політичного дискурсу, *предметом* – завдання і методи різних лінгвістично орієнтованих напрямів вивчення політичного дискурсу.

Мета статті полягає у проведенні аналізу лінгвістично орієнтованих напрямів дослідження політичного дискурсу: *критичного*, *лінгвокогнітивного*, *описового*, *кількісного*, *інтен-аналізу*. Із поставленої мети витікають такі *завдання*:

- охарактеризувати поняття *політичний дискурс*;
- розглянути напрям критичного дискурс-аналізу;
- описати когнітивну спрямованість лінгвокогнітивного напрямку;
- окреслити методи описового напрямку дослідження політичного дискурсу;
- виявити сутність контент-аналізу (чи кількісного напрямку) політичного дискурсу;
- встановити сутність інтент-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження із повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема визначення політичного дискурсу в сучасній лінгвістиці є дискусійною через певні протиріччя й різні критерії, якими керуються вчені, намагаючись вивести єдину дефініцію.

Загалом у працях багатьох науковців політичний дискурс визначено як інституційний різновид дискурсивної діяльності людини [2; 3].

Як правило, політичний дискурс вивчається в межах політичної комунікації. У дослідженнях О.Й. Шейгал запропоновано широке розуміння політичної комунікації, яка охоплює мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких стосуються сфери політики [4, с. 12]. Всі елементи поля політики так чи інакше опосередковані дискурсом, відображені в дискурсі, реалізовані через дискурс: вони або становлять предмет спілкування, або виступають як елементи прагматичного аспекту, зокрема і прагматичних пресупозицій [там само, с. 24].

На думку Н.В. Кондратенко, політичний дискурс являє собою вияв політичної комунікації, який передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта та об'єкта [5, с. 12].

Л.Л. Славова визначає політичний дискурс як сукупність усіх мовленнєвих актів і правил публічної політики, що функціонують згідно з наявними традиціями та перевірені досвідом [6, с. 67].

Проаналізувавши дефініції політичного дискурсу, можна стверджувати, що найголовнішим критерієм для його визначення є лінгвопрагматичний, відповідно до якого наголошується на інтенційності, специфіці мовленнєвих актів та жанрів політичної комунікації. Вивчення політичного дискурсу в межах політичної комунікації вбачається доцільним, тому неможливо не погодитися із твердженням О.Й. Шейгал, що головним критерієм для визначення саме політичної комунікації є її зміст та мета, які полягають у боротьбі за владу [4].

Отже, ми охарактеризували політичний дискурс, далі розглянемо лінгвістично орієнтовані підходи до вивчення політичного дискурсу.

Загалом підходи до вивчення будь-якого виду дискурсу можна охарактеризувати як комунікативні та когнітивно-орієнтовані, при цьому кожен із них має власні теоретичні та методологічні основи й об'єднує декілька парадигм та напрямів дослідження [7].

Зазначимо, що в сучасній лінгвістичній літературі виділяється багато підходів до вивчення політичного дискурсу [8; 4]. О.Й. Шейгал зводить наявні лінгвістичні підходи вивчення політичного дискурсу до трьох головних видів, а саме:

- дескриптивного (або описового), мета якого полягає у проведеному риторичного аналізу мовленнєвої поведінки політиків;
- критичного, що передбачає виявлення соціальної нерівності, вираженої в дискурсі;

– когнітивного, в межах якого здійснюється аналіз фреймів і концептів політичного дискурсу [4].

Дещо розгорнутий опис лінгвістичного дослідження політичного дискурсу наведено у праці М.В. Гаврилової. Вчена виділяє чотири підходи, в межах яких здійснюється аналіз політичного дискурсу: критичний, лінгвокогнітивний, описовий, кількісний [8]. Саме ці підходи ми розглянемо в нашому дослідженні, розширивши перелік ученої ще одним методом дослідження політичного дискурсу – *інтент-аналізом*.

Критичний дискурс-аналіз вважається відносно новим напрямом у зарубіжній лінгвістиці. На думку «критичних лінгвістів» (Дж. Бломмаерт, Т. ван Лейвен, М.В. Гаврилова, Г. Віддоусон, К. О'Халлоран тощо), особливість сучасного суспільства полягає в тому, що домінування однієї соціальної групи відбувається не через примусення, а через згоду, ідеологію, мову. Іншими словами, критичний дискурс-аналіз спрямовано на вивчення засобів, за допомогою яких соціальна влада здійснює своє панування у суспільстві [9, с. 18]. Дискурс є невід'ємною частиною суспільних відносин, адже формує ці відносини і формується ними.

Представники критичного дискурс-аналізу дотримуються активної соціальної позиції та шукають шляхи попередження соціальних конфліктів. Вони вбачають свою мету у виявленні комунікативної природи соціальної нерівності (гендерної чи етнічної) та виробленні способів мовного супротиву [10, с. 23].

Лінгвокогнітивний аналіз політичного дискурсу спрямований на те, щоб з'ясувати, як у лінгвістичних структурах проявляються знання людини про світ, а також політичні уявлення однієї людини, соціальної групи чи суспільства загалом. Когнітивна спрямованість підходу складається з метафоричного моделювання, лінгвоідеологічного аналізу, моделювання політичного процесу, операційного коду та когнітивного картування.

Становлення теорії політичної метафори ґрунтується на концепції когнітивної метафори, що освітлена у працях О.М. Баранова, Ю.М. Караулова, О.П. Чудінова тощо. *Метафора* у когнітивній лінгвістиці постає як засіб пізнання дійсності. Метафори відіграють особливу роль у прийнятті політичних рішень, тому що сприяють появі альтернатив, завдяки яким потім здійснюється вибір.

Лінгвоідеологічний аналіз політичного дискурсу, як правило, проводиться на матеріалі індивідуального дискурсу, тому вважаємо очевидним, що в дискурсі політика можна виявити вплив різних ідеологій. У межах когнітивного моделювання політики лінгвістами запропоновано два варіанти когнітивного підходу до аналізу політичного тексту: операційне кодування та когнітивне картування. *Операційний код* висвітлює питання, що відображають підхід політика до оцінки певної події, тобто чи є світ політики конфліктним чи гармонічним, чи є цілі діяльності певного політика всебічними чи обмеженими, чи є ставлення лідера до досягнення згоди оптимістичним чи песимістичним. *Когнітивне картування* дає змогу виявити казуальну, причинну структуру політичного тексту, що необхідно для аналізу кризових політичних ситуацій, а також для моделювання мислення політиків.

У межах *описового методу* найповніше представлено риторичний підхід до вивчення політичного дискурсу, що зумовлено головною функцією політичного дискурсу – мовленнєвим впливом. Увага лінгвістів зосереджена не стільки на риторичних

прийомах та фігурах, скільки на здатності політичного тексту формувати очікування та норми суспільства, впливати на культурні стереотипи, актуалізувати ідеологію та інтенції політиків за допомогою лінгвальних засобів, що використовуються політиками для нав'язування певних політичних уявлень і контролю за свідомістю людей [11, с. 35]. Як правило, об'єктами наукових досліджень слугують публічні промови політиків та їхні риторичні складники, пов'язані із впливовим ефектом.

Проводячи лінгвістичні дослідження виступів політичних лідерів у межах *лінгвопрагматики*, вчені описують мовленнєву поведінку політика, вивчають риторичні стратегії у політичній діяльності, реконструюють мовну особистість політика. Традиційно виділяють *психолінгвістичний, лінгвостилістичний та семантичний напрями дослідження, лінгвістичну теорію аргументування, лінгвістичну теорію управління істиною* тощо.

Лінгвостилістичний напрям вивчає стилістично марковані елементи мовної системи, а саме просторіччя, вузькоспеціальні терміни науки, техніки, мистецтва, тобто такі слова, що вживаються в певному стилі літературного мовлення і притаманні їм емоційні та експресивні компоненти змісту, конотації та асоціації з погляду їх співвідношення.

Семантичний напрям орієнтовано на виявлення того, як проявляються політичні уявлення у повсякденних і нейтральних лінгвальних засобах. В ідеологічній та політичній літературі вибір слів і виразів є надзвичайно важливим інструментом влади для структурування тієї «дійсності», про яку йдеться [8].

Слід зазначити, що вибір граматичної форми – активної чи пасивної форми дієслова – може бути політично значущим, адже вони не тільки мають неявний вплив на сприйняття причинних відносин слухачем, але і приводять до переосмислення ситуації щодо того, хто є головною діючою особою. Вибір послідовності слів у переліку також впливає на осмислення ситуації отримувачем інформації. Змінюючи порядок слідування характеристик, можна змінити справлене враження. Більше того, порядок переліку впливає на запам'ятовування.

Лінгвістична теорія аргументування вивчає засоби мовленнєвого впливу, мета яких полягає у зміні принципів вибору, що використовуються людиною у процесі прийняття рішення. Політичне мовлення як мовленнєва дія значною мірою проявляється через систему вживаної аргументації. Згідно з Й. Коппершмідту, є ціла низка передумов, необхідних для ефективного функціонування аргументації у суспільних та політичних сферах. До таких передумов лінгвіст відносить:

- 1) індивідуальну здатність аргументувати;
- 2) індивідуальну готовність аргументувати;
- 3) соціокультурну необхідність аргументування;
- 4) ситуативну потребу в аргументації [цит. за 12].

Політична аргументація являє собою і форму проведення політики, що вже само по собі є політичною дією, і поєднання політичної та мовленнєвої дій.

Лінгвістична теорія управління істиною виявляє, за допомогою яких конкретних лінгвальних засобів здійснюються процеси управління розумінням. У межах цього напрямку також описують закладені в мові можливості маніпулювання свідомістю і тим самим здійснювати соціальну владу.

Методики *психолінгвістичного напрямку* дають змогу оцінити ступінь розходження емоційного та раціонального сприйняття політичних явищ і таким чином прогнозувати соціальну поведінку, зокрема готовність людей брати участь у політичних

акціях різного роду та ступінь сприйнятливості до певної системи аргументації.

Появу *кількісного методу* (або *методу контент-аналізу*) передумовили праці У. Ліппмана, П. Лазарсфельда, Г. Лассвела, Н. Лейтеса. У. Ліппман вперше обґрунтував поняття стереотипу і запропонував методіку контент-аналізу для дослідження політичної картини світу. П. Лазарсфельд вивчав вплив інформації радіомовлення на аудиторію і вперше використав контент-аналіз, досліджуючи залежність електоральної поведінки від передвибірної агітації у засобах масової інформації [13, с. 249]. Вчений запровадив поняття «лідери громадської думки» (opinion leaders) та розробив модель дворівневої комунікації. Г. Лассвел за допомогою контент-аналізу продемонстрував зв'язок між стилем політичної мови та політичним режимом, у якому ця мова вживається [там само].

Контент-аналіз передбачає дослідження політичного дискурсу шляхом аналізу великих корпусів текстів із використанням методів комп'ютерної обробки матеріалу, що дає змогу вченим встановити якісні характеристики політичної комунікації [9, с. 20] та виявити її семантичні особливості. За зовнішніми кількісними характеристиками тексту на рівні слів та словосполучень можливо прогнозувати правдоподібні припущення про план його змісту і, як наслідок, зробити висновки про особливості мислення і свідомість автора тексту – його наміри, установки, ціннісні орієнтації [8]. Об'єктами для контент-аналізу слугують як великі корпуси текстів, так і окремі мовленнєві жанри, поширені в політичному дискурсі, комунікативні стратегії і тактики, репрезентовані в політичних промовах (У. Бенуа, Л. Бразеаль, А. Ключовскі, В. МакХейл, П. Пір, В. Уеллс, А. Харткок) [цит. 10, с. 24].

Інтент-аналіз спрямовано на виявлення прихованого підтексту в політичному дискурсі та експлікацію прихованих намірів політиків (Ю.М. Іванова, О.С. Іссерс, О.М. Паршина, Т.С. Скопинцева). Цей напрям орієнтовано на розкриття маніпулятивного потенціалу політичного дискурсу і розроблення специфічної методики встановлення інтенцій у політичній комунікації [9, с. 22].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Отже, поняття *«політичний дискурс»* є дискусійним, немає єдиного його визначення через розмаїття критеріїв, на які спираються лінгвісти у спробі його дефініціювати. Тим не менше аналіз лінгвістичної літератури показує, що більшість учених керуються лінгвопрагматичним критерієм, відповідно до якого наголошується на інтенційності, специфіці мовленнєвих актів та жанрів політичної комунікації. Тому вони погоджуються, що політичний дискурс, який вивчається у межах політичної комунікації, являє собою мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких стосується сфери політики.

Щодо лінгвістично орієнтованих підходів дослідження політичного дискурсу, то виділяють такі: *критичний дискурс-аналіз, лінгвокогнітивний, описовий, кількісний підходи, інтент-аналіз*. Кожен із них має свою мету. *Критичний дискурс-аналіз* спрямовано на вивчення лінгвальних засобів, за допомогою яких соціальна влада здійснює своє панування в суспільстві. *Лінгвокогнітивний аналіз* політичного дискурсу допомагає з'ясувати, як у лінгвістичних структурах проявляються знання людини про світ, а також політичні уявлення однієї людини, соціальної групи чи суспільства загалом. Когнітивна спрямованість цього підходу складається з метафоричного

моделювання, лінгвоідеологічного аналізу, моделювання політичного процесу, операційного коду та когнітивного картування. У межах *описового методу* найповніше представлено риторичний підхід до вивчення політичного дискурсу, що зумовлено головною функцією політичного дискурсу – мовленнєвим впливом. Увага лінгвістів зосереджена на здатності політичного тексту формувати очікування та норми суспільства, впливати на культурні стереотипи, актуалізувати ідеологію та інтенції політиків за допомогою лінгвальних засобів, що використовуються політиками для нав'язування певних політичних уявлень і контролю за свідомістю людей. **Кількісний підхід**, або **контент-аналіз**, передбачає дослідження політичного дискурсу шляхом аналізу великих корпусів текстів із використанням методів комп'ютерної обробки матеріалу, що дає змогу вченим встановити якісні характеристики політичної комунікації і виявити її семантичні особливості. **Інтент-аналіз** дозволяє виявити прихований підтекст у політичному дискурсі та експлікувати приховані наміри політиків, розкриваючи таким чином маніпулятивний потенціал політичного дискурсу.

Однак розглянуті та проаналізовані підходи до вивчення політичного дискурсу спрямовані на виявлення змістовного зв'язку між політикою та мовою, а також демонструють тенденцію до міждисциплінарного дослідження політичного дискурсу.

Література:

1. Романюк А.Б., Заяць А.В. Аналіз досліджень політичного дискурсу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19841/1/21-Romanuk-200-209.pdf> (дата звернення: 13.12.2020).
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 281 с.
3. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
4. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. М.: Гнозис, 2004. 326 с.
5. Кондратенко Н.В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності. Одеса : Чорномор'я, 2007. 156 с.
6. Славова Л.Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 358 с.
7. Милевская Т.В. Грамматика дискурса. Ростов-на-Дону, 2003. 180 с.
8. Гаврилова М.В. Лингвистический анализ политического дискурса. URL: https://www.academia.edu/10309239/Лингвистический_анализ_политического_дискурса (дата звернення: 20.01.2021).
9. Будаев Э.В., Чудинов А.П. Современная политическая лингвистика. Екатеринбург: УрГПУ, 2006. 267 с.
10. Стрій Л.І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2015. 190 с.
11. Гаврилова М.В. Методы и методики исследования политической коммуникации. СПб.: Изд-во Невского института языка и культуры, 2008. 91 с.
12. Юдина Т.В. Дискурсивное пространство политической речи. *Актуальные проблемы теории коммуникации*. СПб.: Изд-во СПб-ГПУ, 2004. С. 172–185.
13. Алексієвць О.М. Історія та сучасність політичної лінгвістики. *Україна-Європа-Світ: міжнародний збірник наукових праць: присвячується Євро-2012*. Тернопіль: ТНПУ, 2012. Вип. 9. С. 248–255.

Okulova L. Survey on linguistic approaches to the political discourse studies

Summary. The given research is devoted to the study of linguistically oriented approaches to the political discourse investigations. The notion *political discourse* is still open to question. Lack of its single definition can be explained by different criteria that linguists focus on in attempt to define it. Nevertheless, scientists, choosing the linguistic pragmatic criterion as the basic one, define *political discourse* as a speech formation, the subject / addresser / content of which concerns policy. The major purpose of the political discourse is struggle for power. As this struggle is realized by means of language, the latter turns out to be a significant link between the outer world and human, that is why existence of linguistic investigations within political science is inevitable. So, thorough research of linguistic approaches to the political discourse study seems **topical** for the present paper. Analysis of the linguistic literature shows that there are several linguistically oriented approaches to study the political discourse. They are as follow: *critical discourse analysis, linguistic-cognitive approach, descriptive method, quantitative approach, intent analysis*. **Critical discourse analysis** is aimed at investigating lingual means, with the help of which social authorities rule in society. **Linguistic-cognitive analysis** of the political discourse helps to find out how a human's knowledge about the world as well as political views of an individual, a social group or the whole society manifest in linguistic structures. The cognitive part of this approach include metaphoric modelling, linguistic-ideological analysis, modelling of the political process, operational code, cognitive mapping. Within **the descriptive method** the rhetorical approach is fully represented which is explained by the main function of the political discourse – speech influence. The quantitative approach, or content analysis, implies the study of the political discourse by analyzing large corpora of texts via computer methods. In such a way scientists establish qualitative characteristics of political communication and reveal its semantic peculiarities. **Intent analysis** allows to elicit the hidden implications in the political discourse and explicate politicians' concealed intentions, thus, the manipulative potential of the political discourse is revealed. The analyzed approaches to study the political discourse are aimed at finding out the content-related association between policy and language. They show tendency to cross-disciplinary investigations of the political discourse.

Key words: content analysis, critical discourse analysis, descriptive method, intent analysis, linguistic-cognitive analysis, political discourse, quantitative approach.